

Vanhuksen kohtaaminen kannattaa

Vanhuksen kohtaaminen on yhtä luonnollista kuin pienen lapsen kohtaaminen. Usein kuitenkin vanhuksiin liitetään tarpeettomia ennakkoluuloja ja suoranaista pahaenteistä mystiikkaa. Näin kokevat varsinkin ne ihmiset, jotka eivät ole iäkkäämpien seuraan tottuneet, sillä he eivät omasta mielestään tiedä, miten vanhusten kanssa pitäisi olla. Epävarmuus kohtaamisesta synnyttää varovaisuutta ja levottomuutta. Parempi siis pysyä erossa vanhuksista, jos mahdollista.

Vanhuksia on helppo pitää harmaana massana, yhteinäisenä ja sukupuolettomana ihmisryhmänä, jonka kaikki jäsenet ovat samanlaisia. Ajatellaan, että jokaisen vanhuksen muisti on haperoitunut, näkö ja kuulo heikentynyt, liikkuminen ja puhuminen vaikeutunut. Ja jos he jotain puhuvat, he jauhavat samoja vanhoja asioita, joista kuulija ei ole kiinnostunut. Tai sitten he valittavat vaijojaan ja nyky maailman tai nuorison turmeltuneisuutta. ”Ennen kaikki oli paremmin.”

Vaikka vanhuskuva lienee viime vuosina kohentunut, luotuneiden mielikuvien lueteloa olisi vaivatonta jatkaa. Totuus on kuitenkin toinen. Ikä on vain yksi vanhan ihmisen ominaisuuksista, ja ryppyjen takaa paljastuu kiinnostavia persoonia, huimia elämäntarinoita ja rikkaita näkemyksiä maailmanmenosta. Ulkoinen samankaltaisuus ei tarkoita sisäistä samanlaisuutta. Tämän olen huomannut vanhuksia haastatellessani ja heidän kielellisiä elämäkertojaan rakentaessani.

Erinomainen ikäryhmä

Vanhusten kohtaaminen avartaa aina, on sitten tutkija tai ei. Tapaamisista on helppo sopia, sillä vanhukset ovat eläkkeellä ja heillä on päivisin paljon aikaa. Rungas elämäkokemus, historiallinen näkemys ja elämäntapa antavat pohjaa monenlaiselle kerronnalle. Moni vanhus haluaakin kuvailla elämänsä, pohtia eri aikakausien eroja ja yhtäläisyyksiä ja verrata havaintojaan nykypäivään. Tutkijalle halutaan kertoa pikkutarkasti elämän pikanteista yksityiskohdista tai maalailta elämän aikajanaa vuoroin tummin ja kirkkain sävyin. Monelle vanhuk-

selle haastattelijan auttamista tärkeämpää on kuitenkin tulla aidosti kuulluksi, saada sanoa ääneen omia ajatuksiaan niin, että joku on niistä ihan oikeasti kiinnostunut.

Nykyvanhuksen kohtaaminen on helpompaa kuin muutama vuosikymmen sitten: hyvin monella on kokemusta haastattelusta ja kyselyihin vastaamisesta. Erilaiset näppärit tallennuslaitteet, kuten nauhuri tai videokamera, eivät aiheuta samanlaista hämmennystä kuin jättimäiset avokelanahurit, joita ennenmuinoin käytettiin. Vanhuksilla itsellään on älylaitteita, eikä kerronnan tallennuksen tekniikkaa tarvitse erikseen selittää. Heillä on myös hyvä käsitys siitä, että nykyään tutkitaan hyvinkin erilaisia asioita, ja aineistoa kerätään usein haastattelemalla.

Vaikka vanhukset ovat helposti tavoitettavissa, tulee muistaa, että on myös kiireisiä eläkeläisiä ja niitä, jotka eivät halua elämästään puhua. Olen tavannut vanhan pariskunnan, joka jo nuorena päätti, että mennyttä, kuten sota-aikaa, ei muistella. Tällaista päätöstä on tietenkin kunnioitettava. Vuolaskin kertoja saattaa kesken haastattelun mainita, ettei hän halua jostain tietystä

aiheesta puhua, ja siihen on tutkijan tyytyminen.

Perspektiiviä menneisyyteen

Vanhuutta ei voi ymmärtää ilman elämäntutkusperspektiiviä. Usein tutkija on vanhuksen kohdatessaan häntä vuosikymmeniä nuorempi. Suuri ikäero voi aiheuttaa paitsi epävarmuutta myös kaivaa suoranaista kuilua haastattelijan ja haastateltavan väliin. Nuoremman haastattelijan kannattaa ennen vanhuksen kohtaamista tutustua maamme lähihistoriaan. Vaikka esimerkiksi sota-aika ja sitä seurannut jälleenrakennuksen aika ovat meille nuoremmille kaukaista menneisyyttä, vanhukselle se on osa omaa lapsuutta ja nuoruutta.

Tutkijan on hyvä sijoittaa vanhus konkreettisesti omaan aikaansa aikajanalle, puitteistaa hänet historiallisesti. Piirroksen avulla on helpompi nähdä yksilö erilaisten historiallisten tapahtumien keskelä ja hahmottaa, minkä ikäisenä hän on tietyt yhteiskunnalliset muutokset kokenut. Ymmärrys vanhuksen elämäntutkusta selkiytyy ja tarkentuu.

Vanhuksen elämäntutkua tallentaessaan tutkija joutuu usein pohtimaan, mitkä tekijät vaikuttavat yksilön elämään ja mitkä eivät. Mikä on ollut merkityksellistä vanhuksen nykyelämän kannalta?

Aiemmat elämänvaiheet kaikine ihmiskontakteineen vaikuttavat nykyhetkeen, ja usein elämässä yksi valinta johtaa toiseen. Silti on selvää, ettei hyvin samankaltaisista kasvu- ja elinympäristöistä lähtöisin olevien ihmisten vanhuus ole samanlainen. Yksilön omat valinnat vaikuttavat ympäristöä enemmän.

Kohtaamisen suunnittelua

Kun lähtee tapaamaan vanhusta aineistonkeruumielessä, pitää tietenkin ensiksi päättää, haluaako yksilö- vai ryhmähaastattelun. Vanhusten yhdessä muistelemisen ja muistojen rakentuminen on kiehtovaa, mutta ryhmässä kaikki yksilöt eivät välttämättä saa ääntään kuuluviin. Ryhmähaastattelussa voi lisäksi olla haasteellista edetä teemoitain, kun keskustelu yleensä rönsoilee, kuten yhteisen jutteluhetken kuuluukin.

Yksilöhaastattelussa taas väljällä kysymysrungolla ei välttämättä saa esiin asenteita, mielipiteitä tai aineista vanhuksen kielellisen elämäkerän rakentamiseen, vaan tällöin kysymykset on laadittava tarkemmiksi. Asenteita ja mielipiteitä on helppo kartoittaa kyselylomakkeella. On kuitenkin varmistuttava, ettei esimerkiksi heikentynyt näkö hankaloita lomakkeen täyttämistä. Erilaisiin rasti ruutuun-kyselyihin nykyvanhukset ovat kyllä tottuneet.

Haastattelijan on oltava herkkä ja ajattelevainen jo ennen kohtaamista. Onko yksi pitempi haastattelu parempi kuin monta lyhyttä? Millainen on vanhuksen päivärytmi? Haluaako hän vetäytyä ruokaperäisille, onko hän virkeimmillään heti aamulla vai vasta illemmalla? Yksi tapaamista ni vanhuksista sanoi suoraan, että hänellä on niin vahva lääkitys aamuisin, että hän menee pillerit otettuaan vielä takaisin sänkyyn ja ryhtyy aamutoimiin vasta sitten. Siksi tapasimme iltapäivällä.

Kohtaamispaikkana luontevin ja mielestäni myös turvallisin on vanhuksen oma koti. Tapaamisen voi sopia muuallekin, mutta silloin on jotenkin varmistettava, että vanhus pääsee vaivattomasti paikalle. Usein ensimmäinen yhteydenotto tapahtuu puhelimitse, eikä lyhyen puhelinkeskustelun perusteella voi päätellä paljoakaan vanhuksen terveydentilasta. Monesti into tapaamiseen on niin suuri, että se ylittää kaikki esteet. Itse olen kohdannut hyvin harvoin sellaisia vanhuksia, jotka eivät päästä tuntematonta haastattelijaa kotiinsa, kun ensin olen puhelimesta asiani esittänyt.

Ensikontaktin vanhukseseen voi luoda myös menemällä eläkeläiskerhoihin tai muuhun varttuneemmalle väelle suunnattuun toimintaan. Kasvokkaskontakti toimii aina: vanhus näkee, millainen tut-

kija on, mikä on hänen asiansa, ja luottamus syntyy kuin itsestään.

Kohtaaminen eli haastattelutilanne

Vanhuksen kohtaamiseen on syytä varata riittävästi aikaa ja välttää kaikenlaista kiirehtimistä. Usein luottamuksellinen suhde syntyy vähitellen kahvitelun lomassa. Haastattelija voi tarpeen mukaan avustaa kahvinkeitossa; monessa kodissa on leivottu häntä varten. Kokemuksesta tiedän, että vaikka vatsa olisi täynnä, ”joka sorttia” kannattaa jaksaa maistaa.

Vanhus on haastattelun tähti. Siksi on hyvä osata tekeytyä sopivan tyhmäksi ja antaa hänen kertoa. Aito kiinnostus vanhuksen arkipäiväisiin asioihin ja hänen eletyn elämänsä mitättömiltäkin tuntuviin yksityiskohtiin saa kerronnan roihahtamaan. Puhetta ei tule liikoja toppuutella, vaikka välillä piipahdetaisiinkin aiheen vieressä tai haastattelijan kannalta väärässä teemassa. Näytelty kiinnostus ja ylenpalttinen innostaminen puolestaan tuntuvat päälleliimatulta. Useimmat vanhukset nauttivat, kun heille antaa aikaa vastata ja kertoa laajasti, omaan tahtiinsa.

Vanhuksen haastattelussa haastattelijan ja haastateltavan ikäero on yleensä suuri. Statuksesta tarkka tutkija voi helposti loukkaantua vanhukseen työttölystä tai pojittelus-

ta tai äänensävyistä, jonka voi tulkita vähättelevän tutkijan vaatimattomampaa elämänkokemusta. Itse olen kokenut työttölyyn päinvastoin tuttavallisuuden osoituksena, humoristisena merkinä siitä, että haastattelussa yhteispeli sujuu ja että aineistoksi tulee aitoa ja luonnollista vuorovaikutusta.

Puhuttelua kannattaa pohdittua jo ennen kohtaamista. Nykyään teitittely on vähentynyt ja moni vanhus tuntee itsensä ikälopuksi, jos häntä teititellään. Toisaalta yhtä moni loukkaantuu sinuttelusta. Koska suhtautuminen sinutteluun ja teitittelyyn on hyvin yksilöllistä, järkevintä on sopia haastattelun alussa, miten menettellään. Jos itse olen teititellyt vanhusta haastattelussa, olen kokenut hämmäntävänä sen, että hänkin alkaa teititellä minua.

Kun aineisto puretaan nauhalta paperille, jokainen litteointityötä tehnyt tietää, ettei halua nauhalle ylimääräisiä ääniä. Kahdenkeskisessä haastattelussa häiritsevää voi olla jopa haastattelijan antama jatkuva minimipalautte: *joo, niin, ahaa, vai niin* ja erilaiset hymistelyt. Olen kuitenkin huomannut, että etenkin heikkonäköiset vanhukset kaipaavat haastattelijalta tällaista ääntelyä, palautetta siitä, että heidän puhettaan kuunnellaan. Pienet nyökkäykset ja kasvojen ilmeen vaihtuminen eivät välttämättä riitä yhteisymmärryksen merkiksi. Tosin

olen haastatellut myös tarkkanäköistä vanhusta, joka jäi tuijottamaan minua eikä jatkanut puhettaan ennen kuin olin päästänyt jonkinlaisen hyväksyvän äänen. Se oli hänen persoonallinen tapansa rakentaa vuorovaikutusta.

Hyvät ja huonot vanhukset?

Vanhuksen kohtaaminen kannattaa aina, se on totta. Mutta jos on tutkija, joka kerää vanhuksilta puheaineistoa tehdäkseen siitä kielellistä ja sisällöllistä analyysia, rajauksia on pakko tehdä. Kaikki vanhukset – kuten eivät kaikki muunkaan ikäiset – pysty erilaisista sairauksista johtuen tuottamaan puhetta tutkijan näkökulmasta riittävän selvästi. Tutkijan on ymmärrettävä puheen sisältö, kielenpiirteiden ja murrepiirteiden kanssa puuhaavan on lisäksi saatava artikulaatiosta selvää yksittäisen äänteen tarkkuudella.

Missään nimessä ei pidä ajatella, että haastattelujen ulkopuolelle suljetaan automaattisesti kaikki muistisairaat, huonokuuloiset, heikkonäköiset ja epäselvästi artikuloivat vanhukset. Kiistämätön fakta on, että eri-ikäisten joukossa on erilaisia puhujia, ja niin kuuluu ollakin. Erilaisuus vain rikastuttaa aineistoa ja tekee siitä yhteiskunnallisesti edustavamman otoksen: meitä on moneen junaan. Silti tutkijan täytyy olla realisti, sil-

lä tutkimustyö ei voi olla arvontaa.

Vanhusten valinta haastatteluihin on mutkikasta. Esimerkiksi kertovan puheen esittävä muistisairaus tai aivoinfarktin aiheuttama puhumisen vaikeus eivät välttämättä paljastu lyhyessä puhelinkeskustelussa, jossa haastattelusta sovitaan. Jos haastattelija vasta paikan päällä huomaa vanhuksen olevan kykenemätön kaavailemaansa tehtävään, on haastattelu kuitenkin hoidettava. Kellekään ei voi mennä sanomaan, ettei hän haastatteluun kelpaa. Itse olen huomannut, että ”epäonnistuneestakin” haastattelusta riittää ammennettavaa.

Kotoisa olo

Kaikenikäisten ihmisten kohtaamisessa on kiehtovaa se,

ettei koskaan etukäteen voi tietää, millainen persoona on vastassa. Tapaamistani vanhuksista kaikki ovat olleet yli 75-vuotiaita, kotona asuvia ihmisiä, jotka ovat syntyneet samalla paikkakunnalla. Näistäkin samoista lähtökohdista huolimatta heidän joukkonsa on varsin kirjava, niin sisäisten kuin ulkoistenkin ominaisuuksien kannalta. Yhteistä tapaamisissa on ollut se, että kaikkien haastateltujen kanssa on tullut kotoisa ja lämmin olo. Osin kotoisuus johtuu siitä, että entuudestaan vieraiden vanhusten kertomukset nostavat mieleen omat jo poisnukkuneet isovanhemmat ja heidän tarinansa.

Tutkijalle hienointa on se, että vanhuksen elämäntarinaa kuunnellessa saa itsekin elää seikkailua ja matkustaa aika-

koneella historian hämärään. Kohtaamistilanteessa keskustellaan tutkijan johdattamana mutta vanhuksen ehdoilla. Pitkät elämäntarinat jäävät pakostakin aukkoisiksi, sillä kaikkea ei voi muistaa tai halua kertoa.

Vanhusten kielen tutkijana tunnen itseni etuoikeutetuksi. Pitkään eläneiden ihmisten kerrottu elämä on kuin torkkupeitto, jonka värikkäät isoäidinneliöt minulla on kunnia sommitella paikoilleen. Yksikään peitto ei ole harmaa. Jokainen peitto on väritykseltään, sävyiltään ja kooltaan erilainen. Siksi vanhuksen kohtaaminen kannattaa aina.

Päivi Markkola

FM, jatko-opiskelija
(suomen kieli)
Helsingin yliopisto

Kirjallisuutta

- Hirsjärvi, S. & Hurme, H. (2004). *Tutkimushaastattelu. Teema-haastattelun teoria ja käytäntö*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Jyrkämä, J. (1995). ”*Rauhaisesti alas illan lepoon?*” *Tutkimus vanhenemisen sosiaalisuudesta neljässä paikallisyhteisössä*. Acta Universitatis Tamperensis, ser. A vol. 449. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Jyrkämä, J. (2013). Kolmas ikä, sukupuoli ja toimijuus. Teoksessa Ojala, H. & Pietilä I. (toim.), *Miehistä pubetta. Miehet, ikääntyminen ja vanhenemisen kulttuuriset mallit*. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Karisto, A. (2002). Lopuksi: Vanheneminen koskee meitä kaikkia, mutta me vanhenemme eri tavoin. Teoksessa Molander, G. & Multanen, L. (toim.), *Muutoskaipuusta tulevaisuuden luomiseen. Tavoitteena onnistunut vanhustyö*. Helsinki: Työterveyslaitos.
- Karisto, A. & Kontinen, R. (2004). *Kotiruokaa, Kotikatua, kaukomatkailua. Tutkimus ikääntyvien elämäntyyleistä*. Helsinki: Palmenia-kustannus.
- Lumme-Sandt, K. (2005). Vanhan ihmisen kohtaaminen haastattelutilanteessa. Teoksessa
- Ruusuvuori, J. & Tiittula, L. (toim.), *Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus*. Tampere: Vastapaino.
- Ojala, H. & Pietilä, I. (2013). Luokijalle. Teoksessa Ojala, H. & Pietilä, I. (toim.), *Miehistä pubetta. Miehet, ikääntyminen ja vanhenemisen kulttuuriset mallit*. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Ruoppila, I. (1997). Johdanto. Teoksessa Lyytinen, P., Korakiakangas, M. & Lyytinen, H. (toim.), *Näkökulmia kehitypsykologiaan. Kehitys kontekstissaan*. 1.–2. painos. Porvoo: WSOY.

- Ruth, J-E. (1997). Persoonallisuuden kehitys vanhuudessa. Teoksessa Lyytinen, P., Korkiakangas, M. & Lyytinen, H. (toim.), *Näkökulmia kehitypsykologiaan. Kehitys kontekstissaan*. 1.–2. painos. Porvoo: WSOY.
- Siekinen, K. (2010). Syvähaastattelu. Teoksessa Aaltola, J. & Valli, R. (toim.), *Ikkunoita tutkimusmetodeihin I. Metodien valinta ja aineistonkeruu: virikkeitä aloittelevalle tutkijalle*. 3. uudistettu ja täydennetty painos. PS-kustannus.
- Siltala, P. (2013). *Vanhuus. Elämä haluaa tulla elettyksi*. Helsinki: Kirjapaja.
- Ylikarjula, S. (2011). *Vanheneminen kielletty? Elämäkokemuksen puolustus*. Helsinki: Kirjapaja.